

EL PENEDÈS EN EL MERCAT DE CAPITAL CREDITICI A LLARG TERMINI DE BARCELONA (S. XIV)

DANIEL RUBIO I MANUEL

Avui com ahir, els grans centres comercials són, alhora, actius centres crediticis. Barcelona va ser, al segle XIV, el més gran mercat de capital a llarg termini de tota Catalunya i, potser, de tota la Corona d'Aragó. Era capaç d'atreure compradors i venedors fins i tot des de Sardenya.

Els usuaris penedesencs, però, acudiren relativament poc a aquest mercat. No és que utilitzessin poc aquestes formes de crèdit, sinó que operaven preferentment en d'altres mercats. Les raons d'aquesta actitud són geogràfiques i econòmiques; però també hi havia raons polítiques, ja que, massa sovint, els seus senyors són l'origen de les obligacions creditícies de viles i llocs.

EL PENEDÈS EN EL MERCAT DE CAPITAL CREDITICI A LLARG TERMINI DE BARCELONA (S. XIV)

Per començar hem de definir què entenem per mercat de capital creditici a llarg termini.

El crèdit es divideix segons el temps en què hom ha de retornar aquest en crèdit, és a dir, a curt, mig i llarg termini, a més del crèdit a fons perdut. Avui dia aquestes funcions estan encomanades als préstecs i, fonamentalment, als bancs (o bé a l'Estat). Al segle XIV, el crèdit a fons perdut només es produeix dins els entorns més apropats al deutor o bé en alguns préstecs fets als monarques en què, encara que el prestador bé sabia que no cobraria mai, pensava rebre altre tipus de recompensa pel seu esforç en forma de privilegis. El crèdit a curt i mig termini es nodria, com avui, dels préstecs, amb uns interessos molt alts, entre el 20 i el 33%. Els prestadors eren particulars i també els bancs que, des de finals del segle XIII, comencen, encara que tímidament, el seu ascens; però les lleis eclesiàstiques i civils condemnaven la usura, i per tal entenien qualsevol guany que hom percebés ultra el capital. Encara que havien de tolerar-los —ja que el crèdit, llavors com ara, és una necessitat social—, el prestamista sempre podia perdre-ho tot si era reconegut com a *usurer manifest*. En aquestes condicions difícilment podien pensar a deixar diners a llarg termini i menys a un interès que fos suportable pel prestatari.

Però la societat i les institucions necessitaven massa sovint reunir grans quantitats de diners per fer front a problemes com la fam o

les guerres. Cadascú dins les seves possibilitats econòmiques, tots requerien un crèdit a interès moderat i que es retornés molt tard, o millor mai.

Aquesta fou la solució: si es venia una renda, el preu seria com un préstec que no s'hauria de retornar mai i, si es volia deixar de pagar la renda, es podia recomprar-la, posant fi al contracte. Així varen néixer els censals morts i els violaris que, per ser vendes, no queien dins les prohibicions usuràries i podien tenir un interès baix i un termini llarg, encara que no tothom ho veié així i aquests contractes varen ser el centre d'una polèmica sobre la seva licitud moral⁽¹⁾ que va durar més d'un segle; al llarg d'aquesta polèmica, sempre guanyaren els partidaris dels censals morts i els violaris, i aquests contractes no varen ser prohibits mai.

Manuel Duran i Bas definia així, el 1883, el contracte de censal a l'article CXCVIII: *La obligación redimible de pagar una pensión anual á una persona y sus sucesores en virtud de un capital recibido por el que la contrae se denomina censal*,⁽²⁾ mentre que el violari el definia a l'article CCXII: *La constitución del derecho a percibir una pensión anual durante una ó dos vidas mediante la entrega de un capital ó precio se llama violario*.⁽³⁾

Aquestes definicions, legals, distorsionen una mica el panorama dels segles anteriors. La definició de violari ens serveix perfectament, però no així la de censal, ja que ens trobem amb dos tipus documentals, perfectament diferenciats, que cauen sota la denominació *censal*.

Si la distinció entre cens i censal és una mica ambigua, no ho és la diferència entre censal i censal mort, com a mínim en el seu origen: en el cas del *censal* hom ven uns drets sobre la terra (o el bé que garanteixi el censal) que afecten la propietat mateixa de la cosa, seguint el concepte consuetudinari medieval sobre la divisibilitat de la propietat; mentre que, en el cas del censal mort, es ven el dret a percebre una renda, desvinculada *explícitament* de la propietat del bé que garanteix l'operació, de manera, doncs, que aquest contracte iguala el de violari, llevat del termini del contracte que, tant en el censal com en el censal mort són indefinits i en el violari és de dues vides.

La diferència entre cens i censal estriba està en el fet que el cens és una renda que es percep en funció d'uns drets que, qui els

cobra, té sobre el bé que els genera (per antonomàsia, la terra). És l'eix de la propietat feudal i el senyal que distingeix l'amo, que és qui té el dret a cobrar-lo. El cens va lligat a la terra i s'aliena junt amb aquesta. És a dir, fins que a algú se li va ocórrer que podia alienar part d'aquest cens, reservant-se una certa preeminència i, d'aquesta manera, no alienar completament la terra: havia nascut el censal. El censal és una renda vinculada a una terra determinada que dona certs drets sobre aquesta, però que no en transfereix la propietat. Evidentment, l'home medieval no tenia la visió monolítica de la propietat que tenim avui dia: hom podia posseir quelcom en molts graus, dins una jerarquia de propietaris i copropietaris estructurada al voltant del pagament de censos (i no de censals).

Tornant a la diferència entre censals i censals morts, aquesta es basa en la desvinculació explícita de la propietat dels béns del venedor respecte de la venda del censal mort i s'expressa en una clàusula que es reflecteix especularment en una altra dels censals: és la clàusula [*vendo vobis —X quantitat—*] *in nuda tamen percepcione eorum, sine omni videlicet firma, faticha, laudimio, tercio et foriscapio*. Mentre que els censals expressen el contrari: [*vendo vobis —X quantitat—*] *cum dominio, firma, faticha, empara et quolibet alio iure eiusdem*.

La diferència entre tots dos contractes resulta, doncs, evident. El *censal* és un contracte molt més lligat al bé (generalment una casa o una terra), molt apte per a ser utilitzat en el mercat de béns immobles, per a invertir-hi amb la esperança d'accedir a la seva propietat en cas d'impagament del principal.

El *censal mort* impedeix aquest accés directe a la propietat del bé. Al creditor només li resta executar judicialment, a través de batlles i veguers, els béns del principal morós, i rescabalar-se de les seves despeses en pública subhasta. Era ideal per a l'escàs crèdit dedicat a inversions productives: béns d'equip, finançament de negocis a llarg termini, però segurs; i ho fou especialment per a nodrir les necessitats creditícies de les institucions, alliberant-les del jou del préstec usurari a curt o mig termini.

No pot resultar estrany que el principal mercat de capitals a llarg termini estigués a Barcelona, ja que aquí hi havia els mercaders més rics i també les institucions més àvides de crèdit: el rei, la Generalitat i l'Ajuntament de Barcelona. Aquí acudia gent de tot Catalunya i fins i

tot de Sardènyia o Sicília, però, amb tot, la major part de les operacions es feien entre barcelonesos o amb gent dels voltants.

Altres importants mercats sembla que foren Perpinyà, Vic i València. De fet, el mercat d'aquest tipus de crèdit (ni el de cap altre) no estigué mai centralitzat i allà on hi havia notaris trobem que es feien censals morts i violaris.

Ara bé, la presència d'una localitat en el mercat de Barcelona, el que ens ve a mostrar és el grau de relació d'aquesta localitat amb Barcelona i la capacitat d'atracció i de redistribució d'aquest mercat.

Aquesta relació la fornien particulars que acudien, personalment o per procurador, al mercat; però el pes d'uns particulars i altres no és comparable. No és el mateix un pagès, propietari d'una petita finca, que un gran senyor, laic o eclesiàstic, que podia obligar pobles i comarques senceres a recolzar les seves operacions creditícies, que no de ser necessàriament profitosos a aquests: és coneguda la trista fi del marquesat de Camarasa, a l'Urgell, gairebé despoblat a causa del pes dels censals morts que havien venut els seus senyors.⁽⁴⁾

Fa anys que estudiem aquest mercat barceloní i ara estem en condicions d'examinar aquestes relacions. El Penedès, tal com el coneixem avui, és clar, no existia, ni tampoc la marca del Penedès, creada (segons sembla) per Ramon Berenguer III. L'estructura política que utilitzarem serà la vegueria de Vilafranca.⁽⁵⁾ Les nostres dades abracen un període cronològic que va des del 1347 fins al 1387 (encara que depassat en alguns casos), període per al qual hem revisat la major part de la documentació referida a aquests contractes conservada a Barcelona, consultant els arxius diocesà, de la catedral i, especialment, el de protocols.

Els llocs de la vegueria apareixen en les nostres dades de diverses maneres, com el lloc on es fa, totalment o parcial, el contracte, o el lloc on s'haurà de pagar la renda (generalment on viu el comprador), o el lloc on es situa el bé que garanteix el contracte (generalment una propietat immoble, encara que, de vegades, és tot el poble el que fa de garantia) i, finalment, el lloc on l'ostatge s'haurà de recloure fins que no es paguin les rendes impagades. També apareixen el lloc de procedència dels actors documentals: del venedor, del comprador (així com dels seus procuradors), del fiador, de l'ostatge,

dels testimonis, d'alguna de les persones per les vides de les quals es fa un violari, o la demarcació d'alguna autoritat civil (batlle, veguer, etc.) o eclesiàstica (bisbe, degà, etc.).

En el nostre estudi apareixen 135 referències a la vegueria de Vilafranca en 72 dels 1.556 contractes que hem estudiat, acumulant Esparreguera (29), Miralles (15) i Piera (14) el major nombre de referències, viles que, avui, no són considerades penedesenques, mentre que la mateixa Vilafranca només apareix cinc vegades i només en referències al seu veguer, com a alternativa al de Barcelona per al cas d'haver d'emprendre accions judicials per incompliment del contracte.

No podem pensar que Vilafranca fos una capital política sense força econòmica. El seu mateix desenvolupament, així com la pressió que exercí sobre Pere IV per tal de mantenir-se fora de les urpes senyoriais i mantenir-ne fora (amb desigual resultat) la seva vegueria, tal com vàrem palesar Júlia Miquel i jo mateix en un treball presentat a les 6^{enes} Jornades d'Estudis Penedesencs,⁽⁶⁾ constaten un poder econòmic i una decisió política que no es manifesta en la seva participació al mercat de Barcelona. Vilafranca, com vàiem en aquell treball, va vendre censals morts i violaris, però no sembla que ho fes a Barcelona. És molt possible que ho fes dins la mateixa Vilafranca, encara que no ho podem afirmar per manca d'estudi en aquest punt.

Com a punt de referència hem rastrejat altres viles: Perpinyà (38 referències), València (33) i Vic (16), els tres grans centres de venda de censals dels quals tenim notícia, Terrassa (26), Manresa (28), dues viles mitjanament importants i mitjanament properes a Barcelona, Sant Boi de Llobregat, que ja tenia una relació especial amb Barcelona (65 referències, de les quals 24 ho són com a lloc de reclusió dels ostatges) i Sarrià, que acabarà formant part de Barcelona (30). Entre totes acumulen 236 referències, trobades en 168 documents dels 1.556 consultats, moltes més que tota la vegueria de Vilafranca, encara que les 29 referències d'Esparreguera no desdiuen d'aquestes grans viles. Hem de pensar, però, que les vendes les fa el senyor d'Esparreguera, arrossegant a la vila, que afirma accedir-hi per ser-li «menys gravós». Menys gravós que què? Doncs menys gravós que suportar les *toltes*, *forcies* i *acptes* que el senyor tenia dret a fer per a aconseguir els diners que volia. No ho diuen, però no fa falta.

En el Quadre I hem detallat les referències trobades de la vegueria de Vilafranca, mentre que al Quadre II detallem les de les altres viles. Tractarem de treure alguns ensenyaments sobre el mercat de rendes de les dades que se'ns mostren.

A les 135 referències de la vegueria de Vilafranca s'esmenten 47 venedors enfront de 16 compradors i entre els procuradors la diferència és més sonada: 20 enfront a 3. Els testimonis procedents de la vegueria són 25 i en 3 ocasions al notari li ha calgut desplaçar-se fins a un lloc de la vegueria per a formalitzar totalment o parcial el document. També destacarem el fet que en 4 ocasions s'obliguen béns dins de la vegueria i que en 6 ocasions s'ofereix al comprador d'acudir a una autoritat de la zona en cas d'incompliment del contracte.

No expressarem aquestes dades en tants per cent perquè creiem que no fariem sinó falsejar les dades. Són massa les variables que afecten la realització d'aquests contractes com per a pensar que existeix una gradació percentual entre les dades que aporten. Però resulta evident que el paper dels habitants de la vegueria de Vilafranca al mercat de rendes de Barcelona és més aviat el de demandants de capital, al contrari dels valencians, que sembla que només vinguin a oferir-ne, i dels de Sarrià, que, encara que molt més equilibrats, sembla que envien més compradors que no pas venedors.

Els testimonis ens ofereixen una dada diferent: ells hi havien de ser materialment en el moment de fer el contracte. Eren a Barcelona. Resulta, doncs, instructiu constatar que els venedors gairebé doblen els testimonis, que són molt pocs més que els procuradors dels venedors. La distància juga el seu paper a l'hora de dissuadir la gent d'ocupar-se personalment dels seus assumptes. Però no és una regla d'or: els valencians aporten 11 testimonis, gairebé tants com compradors (12).

Per anar més lluny hauríem de preguntar-nos per l'origen social dels diversos grups i per les seves circumstàncies. Alguns, malgrat ser de molt lluny, viuen habitualment a Barcelona; d'altres, tot i estar de pas, aprofiten per a desenvolupar una frenètica activitat... Però el temps s'esgota i no podem aprofundir-hi més. Hem d'acabar.

Així, doncs, veiem que, si bé Barcelona era capaç d'atreure oferents i demandants de capital des de molt lluny, aquests hi acudien de

forma excepcional i geogràficament diferenciada en funció de lligams que, en bona mesura, depassen el món del crèdit.

D'altra banda, el poc elevat nombre de contractes penedesencs no vol dir, de cap manera, que no se'n fessin, al Penedès: vol dir que no es feien a Barcelona. En aquest treball, però, no podem esbrinar on es feien. Ara bé, el crèdit va lligat al comerç. Si busquem els centres comercials més actius, gairebé segur que hi trobarem uns igualment actius mercats de crèdit a llarg termini.

Ciau dels quadres:

D.T:	Data tòpica.
D.N:	Desplaçament del notari.
B.H:	Bé hipotecat.
L.O:	Lloc reclusió ostatge.
Ven:	Venedor.
Com:	Comprador.
P.V:	Procurador del venedor.
P.C:	Procurador del comprador.
Fdr:	Fiador.
Ost:	Ostatge.
Tes:	Testimoni.
V.V:	«Vida» en un violari.
Aut:	Autoritat (veguer, etc.).
Ref:	Total referències lloc.

QUADRE I

<i>Vegueria</i> <i>Vilafranca</i>	D.T	D.N	B.H	L.O	Ven	Com	P.V	P.C	Fdr	Ost	Tes	V.V	Aut	Ref
Vilafranca													5	5
Castellet					1						3			4
El Vendrell						1								1
Montornès					1									1
Vilarrodona					1									1
La Bisbal		1												1
Sant Martí Sarroca					1	1								2
Torrelles de Foix					3									3
Montagut											2			2
Sant Miquel d'Olièrdola											1			1
Cubelles					1		1							2
La Geltrú					1		1							2
St. Pere de Riudebitlles							2							2
Subirats											1			1
Sitges					1		1		2		1			5
Lavit											1			1
Igualada						2		1				1		4
Mediona			3		3									6
Cabrera	1				1						2			4
Vallbona								1						1
Piera					5	1	2				5		1	14
Masquefa	2					5					2			9
Esparreguera					13		12			4				29
Colibató			1		1		1							3
Miralles					7	3		1			3	1		15
Rubió						3								3
Òdena												1		1
La Llacuna											3			3
Vilademàger					7				1		1			9
Total	3	1	4	0	47	16	20	3	3	4	25	3	6	135

QUADRE II

Altres viles	D.T	D.N	B.H	L.O	Ven	Com	P.V	P.C	Fdr	Ost	Tes	V.V	Aut	Ref
Terrassa					8	5	6	1			6			26
Manresa				1	8	6	2				5	1	5	28
Perpinyà			3	1	17	3	3			2	7		2	38
València	2		1			12	2	4			11	1		33
Vic					5	2	1	2	1		2	2	1	16
Sant Boi de Llobregat	1	2	8	24	11	4		3	2		10			65
Sant Vicenç de Sarrià	1	1	3		5	7	1	3	2		7			30
Total	4	3	15	26	54	39	15	13	5	2	48	4	8	236

NOTES

- (1) HERNANDO I DELGADO, Josep. «Quaestio disputata de licitudine contractus emptionis et venditionis censualis cum conditione revenditionis». Un tratado sobre la licitud del contrato de compra-venta de rentas personales y redimibles. Bernat de Puigcercós, O. P. (siglo XIV), *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 10 (Barcelona, 1989), pàgs. 9-87.
- (2) DURAN I BAS, Manuel. *Memoria acerca del derecho civil en Cataluña*, Barcelona 1883, pàgs. 353-354.
- (3) DURAN I BAS, Manuel. *Op. cit.*, pàg. 356.
- (4) FERRER I MALLOL, Maria Teresa. «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalanoaragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* 7 (Barcelona, 1970-1971), pàgs. 351-491.
- (5) Seguim la llista dels pobles de la vegueria editada per: IGLESIES, Josep, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, vol. I, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona 1997, pàgs. 16-17.
- (6) MIQUEL I LÓPEZ, Júlia; RUBIO I MÀNUEL, Daniel. «La recuperació del patrimoni reial: el cas de la vegueria de Vilafranca del Penedès (1384)», *Miscel·lània Penedesenca* XVIII (Sant Sadurní d'Anoia, 1994), pàgs. 209-231.